

Ελένη Κουμίδη

«η δομή και το σύμπτωμα»

Στο έργο του Λακάν υπάρχει η εξής διάκριση:

- Δομές
- Συμπτώματα

Ο όρος «**δομή**» έχει το νόημα της εσωτερικής αναπαράστασης των διαπροσωπικών σχέσεων. Αυτό που καθορίζει το υποκείμενο είναι η θέση του σε σχέση με άλλα υποκείμενα και σημαίνοντα. Η δομή έχει την έννοια του συστήματος στο οποίο κάθε μονάδα συγκροτείται μέσα από την διαφορά της απ' τις άλλες μονάδες. Η γλώσσα είναι μια τέτοια δομή. Τα μαθηματικά και η τοπολογία επίσης συνιστούν δομές. Στο έργο του Λακάν έχουμε να κάνουμε με την **δομή της γλώσσας**. Βασική μονάδα της γλώσσας είναι το σημαίνον. Η γλώσσα είναι μια δομή σημαίνοντων. Το **σημαίνον** ορίζεται ως αυτό που αντιπροσωπεύει ένα υποκείμενο για ένα άλλο σημαίνον. Η φύση του σημαίνοντος είναι *διαφορική*. Δηλαδή, το νόημα του σημαίνοντος ορίζεται κάθε φορά από την θέση που καταλαμβάνει μέσα στη δομή. Το πεδίο του σημαίνοντος είναι το πεδίο του Άλλου, της συμβολικής τάξης. Η κλασική θέση του Λακάν «*το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν γλώσσα*» είναι ότι, όπως λέει: «συλλαμβάνουμε τελικά το ασυνείδητο όταν αναλύεται, στο τμήμα του που αρθρώνεται περνώντας σε λέξεις». Το ασυνείδητο είναι στην ουσία οι συνέπειες του σημαίνοντος πάνω στο υποκείμενο. Το σημαίνον απωθείται και επιστρέφει στα μορφώματα του ασυνειδήτου.

Η **κλινική δομή** του υποκειμένου μπορεί να είναι:

- *Είτε* νευρωτική (νεύρωση)
- *Είτε* ψυχωτική (ψύχωση)
- *Είτε* διαστροφική (διαστροφή)

Ένα υποκείμενο δεν μπορεί να ανήκει σε δύο δομές ταυτόχρονα. Είναι είτε η μία δομή, είτε η άλλη. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου είναι αυτά που αποτελούν την κρίσιμη περίοδο κατά την οποία καθορίζεται η δομή του. Έπειτα, *η δομή δεν αλλάζει*. Για παράδειγμα, ένας ψυχωτικός δεν θα μετατραπεί ποτέ σε νευρωτικό.

Αυτές οι δομές συνιστούν τις τρεις δυνατές *θέσεις* του υποκειμένου σε σχέση με τον Άλλο.

Κάθε δομή διακρίνεται από έναν διαφορετικό μηχανισμό:

- Νεύρωση: μηχανισμός απώθησης.
- Ψύχωση: μηχανισμός αποκλεισμού.
- Διαστροφή: μηχανισμός απάρνησης.

Επιπλέον, υπάρχουν και οι εξής υποκατηγορίες:

Στη Νεύρωση:

- Ψυχαναγκαστική νεύρωση
- Υστερία

Στην Ψύχωση:

- Παράνοια
- Σχιζοφρένεια
- Μανιοκαταθλιπτική ψύχωση

Η κλινική δομή σχετίζεται και με την **δομή της φαντασίωσης**. Η κλινική δομή και η φαντασίωση αποτελούν και τα δύο την «απάντηση» του υποκειμένου απέναντι στην έλλειψη του Άλλου, δηλαδή απέναντι στον ευνουχισμό. Κάθε κλινική δομή έχει και μια άλλη απάντηση μέσω της φαντασίωσης. Η φαντασίωση δεν συνιστά απλώς μια εικόνα. Είναι μια εικόνα που ενέχεται μέσα σε μια σημαίνουσα δομή. Υπάρχει λοιπόν ένας συγκεκριμένος τύπος για την νευρωτική φαντασίωση, την διαστροφική φαντασίωση αλλά το **φαντασιωτικό σενάριο** ποικίλλει σε κάθε υποκείμενο. Οι διαφορές που καθορίζουν αυτό το σενάριο έχουν να κάνουν με τον ιδιαίτερο τρόπο απόλαυσης κάθε υποκειμένου. Η σχέση δηλαδή κάθε υποκειμένου με την απόλαυση του.

Η **διάγνωση** στην ψυχαναλυτική θεραπεία αφορά αυτές τις δομές και όχι κάποια ομαδοποίηση συμπτωμάτων. Ο ψυχαναλυτής προβαίνει σε διάγνωση με σκοπό κυρίως τον σωστό χειρισμό της μεταβίβασης. Με ποιο τρόπο δηλαδή θα προσεγγίσει τον αναλύόμενο και ποια τεχνάσματα θα χρησιμοποιήσει. Μία ανάλυση δηλαδή με ένα νευρωτικό υποκείμενο διαφέρει με αυτήν ενός ψυχωτικού. Οι παρεμβάσεις που γίνονται δεν είναι ίδιες σε όλες τις περιπτώσεις. Η διάγνωση δεν είναι εύκολη υπόθεση. Υπάρχει και η περίπτωση να καθυστερεί, γεγονός που οδηγεί τον αναλυτή σε πιο προσεκτικές παρεμβάσεις καθώς η πυροδότηση ενός ψυχωτικού επεισοδίου παραμένει ένα ενδεχόμενο στην πορεία της ανάλυσης.

Η αρχική προσέγγιση του Λακάν για το **σύμπτωμα** έχει να κάνει με την γλώσσα. Το σύμπτωμα εδώ ερμηνεύεται. Συγκεκριμένα:

- Το σύμπτωμα είναι ένα **σημαίνον**. Το σημαίνον δεν μπορεί να έχει μονοσήμαντο νόημα. Το σύμπτωμα ως σημαίνον λοιπόν σημαίνει *πρώτον*, ότι δεν έχει καθολική σημασία αλλά έχει να κάνει με την εκάστοτε προσωπική ιστορία κάθε υποκειμένου. Κάθε σύμπτωμα δηλαδή, είναι μοναδικό. *Δεύτερον*, δεν υπάρχει άμεση σχέση συμπτώματος και δομής. Για παράδειγμα, ένα υποκείμενο μπορεί να έχει ψυχαναγκαστική συμπεριφορά, συμπτώματα αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι είναι ψυχαναγκαστικό νευρωτικό υποκείμενο.

- Το σύμπτωμα ως **μεταφορά**. «Η μεταφορά συνίσταται στο ότι ορίζει κάτι μέσω ενός άλλου πράγματος» (Joël Dor, «Εισαγωγή στην ανάγνωση του Lacan, 1», σ. 63). Πρόκειται δηλαδή, για μια *σημαίνουσα υποκατάσταση*. Το σύμπτωμα ως μεταφορά είναι στην ουσία ένα νέο σημαίνον που έχει υποκαταστήσει ένα παλιό σημαίνον. «Το νέο σημαίνον (το σύμπτωμα) παρουσιάζει ομοιότητα με το απωθημένο που εκτοπίζει» (Joël Dor, «Εισαγωγή στην ανάγνωση του Lacan, 1», σ. 90). Η ομοιότητα όμως ανάμεσα σε δύο σημαίνοντα δεν είναι εμφανής. Ο *ελεύθερος συνειρμός* στην ψυχαναλυτική συνεδρία είναι ο μηχανισμός που βοηθά προς την κατεύθυνση αποκρυπτογράφησης αυτών των σημαινόντων.

Τα **μορφώματα του ασυνειδήτου** θεωρούνται τα φαινόμενα στα οποία οι νόμοι του ασυνειδήτου (μεταφορά – μετωνυμία) είναι περισσότερο εμφανής. Τα μορφώματα αυτά είναι τα εξής:

- Ευφυολόγημα
- Όνειρα
- Παραπραξίες
- Γλωσσικά ολισθήματα
- Συμπτώματα

Το σύμπτωμα θεωρείται λοιπόν ένα από τα μορφώματα του ασυνειδήτου αλλά διακρίνεται ταυτόχρονα από αυτά καθώς:

1. Είναι μόνιμο.
2. Έχει διάρκεια.

Τα άλλα μορφώματα έχουν *φευγαλέο καθεστώς*, δηλαδή έρχονται αστραπιαία και εξαφανίζονται. Ενώ, στο σύμπτωμα, για παράδειγμα, αν μια παραπραξία επαναλαμβάνεται, τότε έχει *καθεστώς συμπτώματος*.

Το σύμπτωμα έχει δύο όψεις:

1. Μία *όψη αλήθειας*: το σύμπτωμα ερμηνεύεται και είναι αποτέλεσμα αλήθειας.

2. Μία *όψη πραγματικού*: μετά την ερμηνεία του συμπτώματος, κάτι παραμένει, κάτι επιμένει. Υπάρχει ένα υπόλειμμα του συμπτώματος που επιμένει, που είναι εκτός νοήματος, είναι «το πραγματικό του συμπτώματος». Το **υπόλειμμα** βρίσκεται στις απαρχές του υποκειμένου, στο πρωταρχικό συμβάν, είναι μόνιμο και επαναλαμβάνεται.

Το κομμάτι του συμπτώματος που ερμηνεύεται σχετίζεται με την ψυχαναλυτική θεραπεία. Η έννοια «**ψυχαναλυτικό σύμπτωμα**» έχει να κάνει με αυτό. Πότε ένα σύμπτωμα γίνεται ψυχαναλυτικό; Γίνεται όταν το υποκείμενο που έρχεται για ψυχανάλυση έχει την πίστη ότι το σύμπτωμά του «θέλει κάτι να πει», κάτι άλλο από αυτό που ο ίδιος γνωρίζει, ότι δηλαδή *σημαίνει* κάτι άλλο. Όταν λοιπόν το υποκείμενο αρχίζει να αποδίδει μια γνώση

στον αναλυτή του τότε αρχίζει και η αναγκαία συνθήκη της ψυχανάλυσης, η **μεταβίβαση**.

Το «θέλει να πει» του συμπτώματος είναι η *σημαίνουσα διάστασή* του. Είναι το σημείο όπου στοχεύει η θεραπεία της ψυχανάλυσης. Πως δηλαδή θεραπεύει η ψυχανάλυση; «Θεραπεύει αναδεικνύοντας τη σημαίνουσα αιτία του συμπτώματος, επαναφέροντας το σημαίνον που λείπει στη σωστή θέση μέσα στη σημαίνουσα αλυσίδα. Τοποθετούμενο στη συνέχεια αντιμέτωπο με τη σημασία που προκύπτει, το υποκείμενο μπορεί το ίδιο να αποφασίσει για τη θέση του» (Ρ. Μπλανσέ, πρόλογος στο «Θεωρία της ψυχαναλυτικής θεραπείας», σ. 8). Δεν συμβολοποιούνται όμως όλα. Υπάρχει και η *διάσταση της απόλαυσης*.

Το σύμπτωμα, όπως λέει ο Λακάν, είναι «ο τρόπος με τον οποίο ο καθένας απολαμβάνει απ' το ασυνείδητό του». Που έγκειται αυτή η απόλαυση; Στην απώθηση της αλήθειας. «Αυτό είναι το επίκεντρο του συμπτώματος: μια αλήθεια που απολαμβάνει με το να είναι απωθημένη», «το ασυνείδητο αρέσκεται στην πραγματικότητά του ως ακέφαλης διαδικασίας άρθρωσης σημαϊνόντων» (Ρ. Μπλανσέ, «Το επίκεντρο του συμπτώματος», σ. 8).

Στην ψυχανάλυση, η «ανάγνωση του συμπτώματος», όπως γράφει ο Miller, συνίσταται στο να στερήσουμε το σύμπτωμα απ' το νόημα του. «Η ίδια η λειτουργία της ερμηνείας αλλάζει και περνάει απ' την ακρόαση του νοήματος στην ανάγνωση του εκτός νοήματος» (Miller, «Διαβάζοντας ένα σύμπτωμα», σ. 26).

Την δεκαετία του '70 ο Λακάν όρισε το σύμπτωμα ως **σωματοσυμβάν**. Η **απόλαυση** αρχικά, είναι φαινόμενο του σώματος. Ένα σώμα απολαμβάνει σε σχέση με τον εαυτό του («αυτοερωτισμός» σύμφωνα με τον Φρόυντ). Όταν το σώμα πλήττεται απ' την ομιλία και μιλάμε για το σώμα του ομιλ-όντος, τότε η απόλαυση του διαφοροποιείται καθώς υφίσταται αυτή την επίπτωση της ομιλίας. Το σύμπτωμα υποδεικνύει αυτό το **συμβάν** που σημάδεψε την απόλαυση του και που εισήγαγε μια *μη αρμόζουσα απόλαυση* «μια απόλαυση που διαταράσσει την αρμόζουσα απόλαυση, δηλαδή την απόλαυση από την φύση του ως σώματος» (Miller, «Διαβάζοντας ένα σύμπτωμα», σ. 24). Η απόλαυση έτσι στο σύμπτωμα δεν είναι πρωταρχική αλλά παράγεται απ' το σημαίνον.

Το σύμπτωμα είναι στην ουσία η επανάληψη του ίδιου Ενός, η επιστροφή του ίδιου συμβάντος. Συνιστά έτσι την απάντηση του υπάρχοντος, του Ενός, που είναι το υποκείμενο. Το σύμπτωμα ενέχει την **επανάληψη**. Το σύμπτωμα επαναλαμβάνεται καθώς αστοχεί την απόλαυση. Η επαναληπτικότητα του συμπτώματος ενέχει ένα **ενικό γεγονός**. Το ενικό γεγονός είναι αυτό το μοναδικό γεγονός που έχει **αξία τραύματος**. Αυτή είναι η *συνάντηση με την απόλαυση*. Η απόλαυση δηλαδή συνδέεται με μια συνάντηση με ένα ενικό γεγονός.

Το σύμπτωμα ως **σωματοσυμβάν**, σωματικό συμβάν, σημαίνει ότι το σώμα σημαδεύεται κυρίως απ' το σύμπτωμα. Το σώμα σημαδεύεται απ' το σημαίνον. Η έκφραση του Λακάν «υπάρχει Εν» σημαίνει ότι «υπάρχει σύμπτωμα», ότι παραμένει το σωματικό συμβάν.

Η ίδια η σχέση με την γλώσσα είναι η βασική αρχή του θεμελιακού συμβάντος που πρωτοχαράζει το συναίσθημα. Με την έννοια αυτή, το θεμελιακό σωματοσυμβάν είναι η **επενέργεια της γλώσσας**.

Το 1975 ο Λακάν εισήγαγε τον όρο **σύνθωμα** για ένα νέο ορισμό του συμπτώματος. Ορίζεται εδώ ως το ίχνος του ιδιαίτερου τρόπου της απόλαυσης του υποκειμένου. Το σύμπτωμα δεν δύναται να αποκωδικοποιηθεί πλήρως. Το σύνθωμα παραπέμπει σε έναν πυρήνα απόλαυσης που δεν είναι προσιτός στο συμβολικό, είναι πέραν του νοήματος. Στην ουσία, το σύνθωμα, όπως υπογράμμισε ο Miller, είναι ένα *κράμμα συμπτώματος και φαντασίωσης*.

Το σύμπτωμα ενέχει δύο στοιχεία:

- Σημασία: αποτέλεσμα του σημαίνοντος.
- Φαντασίωση: η σχέση του υποκειμένου με την απόλαυση.

Τα δύο αυτά στοιχεία δείχνουν ότι το σύμπτωμα είναι αρθρωμένο στην βάση μιας σημαίνουσας δομής και ταυτόχρονα εμπλέκεται η απόλαυση. Είναι δηλαδή και σημαίνουσα λειτουργία και λειτουργία της απόλαυσης. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η απόλαυση του συμπτώματος («αρνητική θεραπευτική αντίδραση» σύμφωνα με τον Φρόυντ). «αν κανείς επικεντρώσει τα πράγματα στην απόλαυση, τότε υπάρχει ένα κράμμα του συμπτώματος ως αποτέλεσμα αλήθειας και της σχέσης με την απόλαυση, το οποίο είναι, για να είμαστε ορθοεπείς, το *σύνθωμα*» (Miller, «Το *σύνθωμα*, ένα κράμμα συμπτώματος και φαντασίωσης»). Το σύνθωμα προσφέρει μια οργάνωση της απόλαυσης. Γι' αυτό και έργο της ανάλυσης έχει να κάνει με μια *τάυτιση με το σύνθωμα*.

Βιβλιογραφικές αναφορές:

1. Dylan Evans (1996), «Εισαγωγικό λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης», μτφ. Γ. Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005.
2. Joël Dor (1985), «Εισαγωγή στην ανάγνωση του Lacan, 1. Το Ασυνείδητο Δομημένο σαν Γλώσσα», μτφ. Ι. Μποτουροπούλου, Πλέθρον, Αθήνα, 2007.
3. Bruce Fink (1997), «Κλινική Εισαγωγή στη Λακανική Ψυχανάλυση: Θεωρία και Τεχνική», μτφ. Ν. Ηλιάδης, Πλέθρον, Αθήνα, 2006.
4. Ρεζινάλντ Μπλανσέ, πρόλογος στο «Θεωρία της ψυχαναλυτικής θεραπείας» του Ζακ-Αλέν Μιλέρ, Εκκρεμές, Αθήνα, 2007.
5. Ρεζινάλντ Μπλανσέ, «Το επίκεντρο του συμπτώματος» στο «Διαβάζοντας το σύμπτωμα, 6 μαθήματα εισαγωγής στη Λακανική Κλινική», Εκκρεμές, Αθήνα, 2012.
6. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «Διαβάζοντας ένα σύμπτωμα» στο «Διαβάζοντας το σύμπτωμα, 6 μαθήματα εισαγωγής στη Λακανική Κλινική», μτφ. Γ. Δημητράκος, Ε. Θεοδωρίδης, Εκκρεμές, Αθήνα, 2012.
7. Jacques-Alain Miller (2000), «Λακανική βιολογία. Έξι ψυχαναλυτικά μαθήματα για το σώμα, το σύμπτωμα, την απόλαυση», μτφ. Ν. Δυοβουνιώτου, Β. Σκολίδης, Ψυχογιός, Αθήνα, 2003.
8. Jacques-Alain Miller (1987), «Το σύνθωμα, ένα κράμμα συμπτώματος και φαντασίωσης», μτφ. Σ. Παπαδοπούλου, Α. Γυφτοπούλου.
9. Σεμινάρια της Ακαδημίας Κλινικών Σπουδών της Αθήνας.